

Tomislav ŽIGMANOV

NAZNAKE O BUNJEVAČKOJ NARODNOJ MUDROSTI I MUDROSNOJ KNJIŽEVNOSTI BIBLIJE*

Sažetak

*Ovo je nastavak autorova istraživanja pučke književnosti Bunjevaca. U ovom pri-
logu analizira poslovice i mudre izreke Bunjevaca s aspekta mogućeg nadahnuća
izrekama u mudrosnim knjigama Biblije. Kratko predstavlja mudrosne spise
Biblije na temelju Harringtonova Uovda u Stari zavjet, zatim navodi 20 poslovi-
ca Bunjevaca paralelno sa sličnim izrekama u Jobu, Izr, Prop i Sir. U poslovica-
ma Bunjevaca misao na Boga snažno naglašava strah pred Svemogućim koji
ljudima dijeli dobro i suditi će ih po njihovim djelima, što bi bila etičnost zbog
straha od kazne i radi nade u nagradu. Pri tome se nagrade i kazne ne moraju
očitovati odmah. Neke od ovih poslovice utemeljuju određenu moralnu vrijednost
a neke odražavaju moralnu situaciju ljudi.*

*Ništa novo pod suncem.
(Prop 1,9)*

I. O biti problema¹

Na temelju više razloga čini se opravdanim za očekivanje da jedan
dio sadržaja narodne mudrosti, koja je očitovana u narodnoj književnosti

* Sažetke na hrvatskom i engleskom priredio dr. Mato Zovkić. - *Napomena urednika.*

¹ U ovoj radnji nešto ćemo progovoriti o zacijelo nezahvalnom i zahtjevnom poslu us-
poredbe dva raznolika i bogata sistema ideja s ciljem da pokušamo naći one istoznačne
ideje, koje su prisutne u oba idejna kompleksa. Istina, prvobitna autorova namjera s
ovim napisom nije imala komparativni dio i utoliko se razlikuje od oblika u kojem je
izložen na skupu. Tematsko proširenje nastalo je kao posljedica sljedećega otkrića:
jedan dio mudrosnih nanosa u bunjevačkim narodnim pripovijetkama koje je sakupio
i obradio Balint Vujkov izravno, gotovo istovjetno i u sintaksičnom obliku, korespon-
diraju s nekim idejama koje su prisutne u sapijencijalnim knjigama Statoga Zavjeta.

Bunjevaca,² u sebi posjeduje one ideje i misli koje su bile prisutne i u drugim učenjima sličnih provenijencija. S ovim *bile prisutne* prije svega hoćemo ukazati na činjenicu da je ono što se tijekom povijesti unekako *preuzimalo* od bunjevačkih Hrvata, te tako postalo njihovim vlasništvom, nastalo i *ranije*, to jest čije vrijeme nastanka može sezati u daleku prošlost. Jer, premda u nazivu narodna mudrost rabimo pridjev *bunjevačke* mudrosne ideje, što ovdje ima značiti ideje s pretežito moralno-etičkim sadržajem, koje se nalaze u njima, podrijetlo svojih sadržaja mogu dugovati učenjima i svjetonazorima drugih kultura, naroda ili pak pojedincima, čije trajanje kroz povijest može biti dugovjeko i nekoliko tisuća godina.

No, kada kažemo *bunjevačka* narodna mudrost, imamo na umu sljedeće: dovoljno je da određena mudrosna ideja bude prisutna u govoru Bunjevaca, pa da je na taj način stavimo u svojinski odnos. Naime, *svoji-na* narodnoga u mudrosti ispravno se pridijeva samom činjenicom nekakve prisutnosti u narodu, a ne mogućom autentičnošću narodne tvorbe.³ Pri tomu, za pretpostavku je da je općenito veća nazočnost u narodnoj mudrosti onih sadržaja iz učenja ili sistema ideja koji su u bitnome određivali duhovne okvire vremena u kojemu (je) jedan narod boravi(o). Drugim riječima hoćemo reći kako se čini vjerojatnim za očekivanje da sadržaji iz onih sklopova ideja, koji su bili u dominantnom položaju u određenoj epohi i teritoriji, trebaju biti u značajnijoj mjeri zastupljene i u narodnoj mudrosti kod naroda koji je sudionik datoga kulturnog miljea.⁴

Ove se temeljne pretpostavke pokazuju heuristički plodnima osobito iz razloga što se proces *ustaljivanja* određenih svjetonazorskih okvira u narodu, a čega vrlo dobar reprezent, među ostalim, jest i narodna mudrost,

To nas je onda ponukalo da i taj aspekt ugradimo u konačnu verziju radnje. Na taj način dobili smo uradak koji smjera i na, da tako kažemo, stanovitu *arheologiju* ideja i misli, inače područja rada u kojem se u nas, barem što se tiče konkretno moralno-etičke problematike, malo tko ozbiljno bavio. Stoga su se, zbog nepostojanja uzora, tim prije pred autorom pojavili problemi ne samo metodološke naravi, nego i oni koji se odnose na sadržinska pitanja pri strukturiranju grade. Na temelju toga priznajemo kako moguće omaške, pogreške ili previdi isključivo pripadaju u "zasluge" potpisnika ovih redaka.

² Ovim etnonimom označava se regionalno ime za hrvatski živalj u nekoliko zemljopisnih područja (Hercegovina, Hrvatsko Primorje, Dalmatinska Zagora, Bačka...). No, etnonim Bunjevci najviše se održao u uporabi za Hrvate u Bačkoj, teritorij koji je danas razdijeljen između vojvodanskog dijela Republike Srbije i Republike Mađarske. I u ovoj radnji etnonim *Bunjevac* i pridjev *bunjevački* koristimo isključivo za Hrvate u Bačkoj.

³ Vidi o tome šire u mojoj radnji *Problemi i narav utemeljenja morala u bunjevačkim narodnim poslovicama i izrekama*, u: *Obnovljeni život*, 3/2001., 360-361.

⁴ Konkretno, to znači da će vrlo teško svjetonazorske ideje iz budističkoga učenja ili učenja Konfucija moći biti zastupljene u narodnoj mudrosti europskih naroda.

koja se najčešće iskazuje u formi poslovice i izreke, odvijao različitim vidovima formalne i neformalne edukacije puka. Stoga je posve razumljiv argument koji kazuje to da su na taj edukativni proces snažno, gotovo bismo rekli odlučujuće, utjecali u datoj kulturi i dobu upravo *dominantno* prisutni različiti zaokruženi sistemi ideja, koji su onda tijekom vremena od puka usvajani.⁵ Naime, složeni je proces usvajanja tih ideja od naroda rezultirao ujedno i stvaranjem osebujnoga vlastitog svjetonazorskog okvira, koji ima i mudrosne elemente, čija konkretizacija u njegovim iskaznim oblicima može imati i vid, recimo, poslovica i izreka. One, pak, sa svoje strane mogu se uprisutniti i u drugim oblastima narodnog stvaralaštva, kao što su, na primjer, narodne pripovijetke.

Istina, u književnim znanostima postoji uvjerenje da se malo toga svestranije i konkretnije zna o samome podrijetlu i načinu nastanka narodne mudrosti u književnom obliku poslovica i izreka, gotovo se ništa, naime, pouzdano ne zna. Međutim, posve je vjerojatno, kako smo već napomenuli, da je njihovo nastajanje osobito na planu sadržaja uveliko određeno duhovnim okvirom vremena u kojem jedan narod boravi. Drugim riječima, ukupni kulturno-civilizacijski milje u kojem obitava neka narodna zajednica, a koji se na različite načine usvaja, jest duhovni okvir iz kojega izrastaju ili nastaju oštre i britke konkretne narodne mudrosne misli, najčešće u obliku poslovica i izreka, koje znadu imati svoju upotrebnu funkcionalizaciju i u drugim oblicima narodne književnosti, pa i u narodnim pripovijetkama.

Time se, opetujemo, ne niječe značaj mjesta i uloge specifičnih iskustava u određenim životnim situacijama, te odnosa pojedinaca, naroda i vremena spram njima. Jer, izazovi pred kojima se nalazi čovjek, narod, društvo u datom vremenu na neki način uvjetuju nastanak mudrosti, one su svojevrsni odgovori na ove probleme.⁶ Prisutni, pak, modeli odgovora

⁵ Ovom se konstatacijom, naravno, ne želi umanjiti važnost stvaralačkoga momenta u puku glede procesa stvaranja vlastite svjetonazorske paradigme, a time i u procesu tvorbe narodne mudrosti. Naime, za dugovjeki usvajajući proces ustaljivanja određenoga svjetonazora u narodu ne može se isključujuće tvrditi kako se to događalo jedino pasivnim primanjem ideja iz okružja, već je ono zasigurno moralo imati i stanovitu dimenziju stvaralačkoga u sebi. Pa ipak, mi smo na stajalištu da se ono mnogo snažnije i u mnogo većem stupnju odražavalo u gradnji same jezične *forme* izričaja preuzetih ideja. Isto tako, nije se toliko moglo prenijeti u *sadržinsku* stranu narodne mudrosti koliko se više odražavalo u činjenici kontekstualne konkretizacije općih mjesta iz prisutnih idejnih okvira.

⁶ Iza ove argumentacije krije se pretpostavka koja kazuje kako je drama iskušavanja pitanja, koja postavljaju svijet i život pred čovjeka, općenita, sve i svagda prisutna, te da stoga identično tako i dotiču svakoga čovjeka. Isto tako su i rješenja, to jest modeli odgovora na ta pitanja, koja se nalaze ili nude u svijetu vrlo slična, a mogu biti gotovo i istovjetna.

iz sistema ideja prisutnih u duhu vremena jesu ti koji značajnije omeđuju sadržinsku stranu narodnih poslovice i izreka. Među njima, vjerojatno, u Bunjevaca kršćanski vjerski svjetonazor zauzima vrlo značajno, ako ne i najznačajnije mjesto, jer je bio najviše, i u ekstenzivnom i u intenzivnom smislu, rasprostranjen kako na teritoriju na kojemu su živjeli tako i što se tiče vremenskoga trajanja. Stoga su i njegovi sadržaji koji se odnose na moralno-etičke i egzistencijalne dimenzije vjerojatno bili glavni idejni re-surs za izgradnju stajališta, dakako i drugih, naroda koji su mu bili izloženi.

No, kako su kršćanski nanosi u sebi višeslojni, osobito oni koji su na razumijevanje života utjecali snažnije, a to je antropološko-etička dimenzija kršćanstva, opredijelili smo se za usporednu analizu ideja, motiva i sadržaja šest sapijencijalnih knjiga Starog Zavjeta i bunjevačke narodne mudrosti što smo ih zabilježili u narodnim pripovijetkama koje je sakupio i obradio Balint Vujkov⁷ iz tri razloga. *Prvo*, kanimo ih usporediti zato što je u sapijencijalnim knjigama, čini se, na najsublimiraniji način očitovana mudrost prisutna u starom Izraelu, dakle, mudrost koja svoj primarni korijen duguje stvaranju puka. Ističemo, dakle, značaj puka, premda svaka poslovice ili izreka, ili pak u nekoj drugoj formi iskazana mudrosna ideja ima, zacijelo i ovdje, svog pojedinačnog tvorca, kojega je koprena anonimnosti prekrila.⁸ No, on ponekad ne mora biti anonimn. Najpoznatiji je to slučaj, u ovome kontekstu, sa Salomonom koji je autor većeg dijela biblijske knjige *Mudre izreke*. Ali, kako je njezina sadržina bila prenošena i usmeno tijekom vremena, ne zna se tko je kad što dodao formi i sadržaju koji je do nas stigao, pa se stoga uvriježilo mišljenje da se ne zna točno koje su Salomonove izreke a koje ne.

Drugo, ali ne mora stoga biti i manje važno, jest to što je mudrosna književnost Starog Zavjeta bila jedan od temelja za široku izobrazbu puka tijekom duljega vremena svojom prijemčivošću, koja se zrcali (a.) u niskom stupnju apstraktnosti vlastitih iskaza,⁹ te (b.) puku primjerenom eko-

⁷ Za ovu priliku konzultirali smo sljedeće njegove zbirke: *Hrvatske narodne pripovijetke (bunjevačke)*, Novi Sad, 1953.; *Tica žeravica, hrvatske narodne pripovijetke*, Subotica, 1964.; *Jabuka s dukatima*, Subotica, 1986.; *Zlatni prag*, Budimpešta 1990. i *Pripovitke - hrvatske (bunjevačke) narodne pripovijetke*, Subotica, 1998. Jedan dio njih zabilježen je i u: Marko PEIĆ - Grgo BAČLIJA, *Narodne umotvorine bačkih Bunjevaca*, Obnoviteljska bunjevačka matica, Subotica, 1997.

⁸ To se tijekom povijesti dogodilo zbog sljedeća dva razloga: zbog 1.) nerazvijenosti individualizma i njezine težnje za isticanjem autorstva, te zbog 2.) dugog prijenosa usmeno i nepostojanja institucije knjige.

⁹ Poslovice i izreke nisu proizvod, kao uostalom ni druge vrste pučke mudrosti, filozofske ili spekulativne refleksije, već su one nastajale, prije svega neposrednim rezonira-

nomijom izraza, to jest vlastitom kratkoćom. I *treće*, nije za zanemarivanje činjenice da su oni često, osobito u knjigama *Mudre izreke* i *Knjiga mudrosti*, po formi izraza bliske, a neki put čak i iste s formom iskaza narodnih poslovice i izreka. Stoga se nameće vrlo razložnim za očekivanje da se njihov utjecaj i prisutnost u bunjevačkoj narodnoj mudrosti, osobito u poslovicama i izrekama, itekako osjeća te da je isto tako živo.¹⁰

2. Bunjevačka narodna mudrost u vidu poslovice i izreka i narodne pripovijetke

Bunjevačke narodne poslovice i izreke¹¹ po svojem su obliku i sadržaju uobičajeno tipske te se stoga mogu bez ikakvih ograda uvrstiti u tu književnu vrstu. Osim toga što su se pojavljivale samostalno u govoru puika, one su zabilježene i u narodnim pripovijetkama, to jest imale i svoju, u užem smislu, književnu funkcionalnost. To su, u principu, kratki i jezgroviti iskazi o određenim iskustvima čovjeka o upitnim stvarima svijeta i problematičnim činjenicama života, koje mogu imati jednostavnu ili pak proširenu, to jest složenu rečeničnu formu. Kao takve, formalno promatrane one su u odnosu izravne sličnosti s oblicima iskaza u mudrosnim knji-

jućim postupkom zdravoga razuma, na temelju vlastitoga životnog iskustva te tradicijskim prenošenjem. Stoga je posve razumljiva njihova konkretnost i zaključujuća jasnost, a ne vlastita obrazloženost ili dvojbenost. A na taj način i prijemчивost za narod i njegovu mudrost.

¹⁰ Naravno, ovim ne tvrdimo da biblijskih ideja iz drugih knjiga nema u bunjevačkim narodnim poslovicama i izrekama. Naprotiv, sigurno je da su i one prisutne, ali bi elaboracija toga bila predmet jedne druge radnje, a mi hoćemo usporediti samo ideje koje su sadržane u mudrosnim ili sapijencijskim knjigama Biblije.

¹¹ U radnji, rekli smo, pridjev *bunjevačke* stavljamo na temelju prisutnosti određene poslovice ili izreke u govoru Bunjevaca. Međutim, za sam *kriterij prisutnosti* uzeli smo one poslovice koje smo našli u narodnim pripovijetkama koje je sakupio i obradio Balint Vujkov. Također smo i te provjerili i kod sakupljača usmene književnosti, koji su bilježili samo poslovice i izreke prisutne u Bunjevaca te ih objavili. Među njima su: Ambrozije ŠARČEVIĆ, *Zbirka mudrih i poučnih izrekah*, Subotica, 1869.; Blaško RAJIĆ, *Narodno blago. Narodne pisme i poslovice*, Subotica, 1912.; Antun ŠIMČIK, "Bunjevačke poslovice Blaška Rajića", u: *Zbornik Ivan Antunović*, Subotica, 1994., br. 4-5, str. 90-100; Naco ZELIĆ, "Poslovice i izreke u govoru bunjevačkih Hrvata", u: *Zbornik Ivan Antunović*, str. 101-110; Ivo PRČIĆ STARJI, *Bunjevačke narodne poslovice*, u godištima kalendara *Subotička Danica*: za 1989., str. 97-99; za 1990., str. 119-122; za 1991., str. 162-164; za 1992., str. 132-134; za 1993., str. 195-200; za 1996., str. 117-119; za 1997., str. 101-103; za 1998., str. 105-107; za 1999., str. 137-140; te zaključno sa za 2000., str. 143-145. Posljednja u nizu jest spomenuta knjiga Marka PEIĆA i Grge BAČLIJE s naslovom *Narodne umotvorine bačkih Bunjevaca*.

gama Starog Zavjeta. Isto tako, slično posljednjima, svoju su imanentnu značajku dugotrajnosti stekli uporabom u svakodnevnom životu puka ne samo desetljećima nego i stoljećima. Međutim, danas pod utjecajem drugačijeg sistema obrazovanja, posve drugih kulturnih obrazaca i uopće načina razumijevanja i ispoljavanja života, sve više gube prisutnost u govoru puka, a time i nekakvu ulogu i funkciju u životu pojedinca.

Po svojoj sadržajski određenoj naravi narodne poslovice i izreke predstavljaju iskristalizirane stavove, prosudbe, zaključke, ocjene ili započinjanja čovjeka spram različitim problemima života koje, po pravilu, ujedinjuje imenitelj *praktičkog*.¹² Naime, očitovana mudrost u narodnim poslovicama i izrekama u većini slučajeva odnosi se na imanentne probleme praktičkoga aspekta života čovjeka, a najčešće moralno-etičkoga. Dakako da su narodne poslovice i izreke onda imale ulogu u rješavanju upravo takvih situacija u životu pojedinaca, te su kao takve mogle biti plodonosno korištene za narativne elemente narodnih pripovijedaka. Drugim riječima, "ukazivanjem na sud koji točno odgovara... (Naime,) poslovice uvijek presijeca čvor, odgovarajućom poslovicom stvar je svršena".¹³ S takvim svojim značajkama, one se mogu vrlo efektno koristiti, na primer, za konstatirajuće dijelove narodnih pripovijedaka i stajati kao nekakav zaključak na početku ili pak završetku određene narativne cjeline, koju je izgovarao narator. Drugo frekventno mjesto jest izravni govor pojedinih junaka narodnih pripovijetki.¹⁴

S druge strane, kao živo prisutne u narodu one su imale i višestrani utjecaj¹⁵ na život čovjeka pa tako i na moralno uređenje života pojedinaca, ali i šire zajednice. Jer, idejna sadržina narodnih poslovice i izreka nije samo figurirala u životu pojedinca na način da je bila tek puki *odraz stanja* njegove slike svijeta, nego je umnogome imala i funkciju oblikovanja željenog ponašanja. Istina, ovim ne kazujemo da su one bile obvezujući etički postulati u moralnoj sferi. Ali im se, isto tako, ne može negirati izvjesna regulativna dimenzija (npr. *Bolje ti je izgubit glavu, nego svoju ogri-*

¹² Dužni smo ovdje u *bitnome* osvijestiti temeljno značenje ovoga pojma. Naime, ono pokriva jedan vid čovjekova realizirajućeg odnošenja spram cjelini života, i to *stanovito* ostvarujuće odnošenje spram onome što može biti i drugačije, a što je vođeno vrijednošću *dobro*. Drugim riječima, u praktičkome radi se o valjanom "izvršenju života" u skladu s odmjerenom prosudbom o tomu što je dobro, kako u individualnoj ravni, tako i u ravni zajednice. O samom klasičnom značenju pojma praktičkoga vidi pregnantno u: Damir BARBARIĆ, *Preludiji - povijesno-filozofijske studije*, Biblioteka "Filozofska istraživanja", Zagreb, 1988., str. 19-29.

¹³ Johan HOJZINGA, *Jesen srednjeg veka*, Matica srpska, Novi Sad, 1991., str. 314.

¹⁴ Naime, u takvim smo pozicijama poslovice i izreke najčešće pronalazili.

¹⁵ Na to također ukazuje Huizinga (vidi u *nav. dj.*, str. 313).

šiti dušu), pa i ocjenjivačka funkcija u različitim svjetonazorskim sudovima, a napose u etičko-moralnim iskazima (npr. *Teško pravom, dok se kriv ne pronade*). Kao takve, one su sigurno doprinosile oblikovanju moralnog habita čovjeka kao što je to bio uostalom i slučaj sa sadržajima iz sapijencijalnih knjiga Biblije.

Budući da su Bunjevci odvajkada u velikoj većini kršćani katolici, za pretpostavku je da su ideje, koje su sadržane u ovome vjerskom učenju, nalaze u različitim oblicima njihove usmenoknjiževne baštine, a onda naravno i u njihovim poslovicama i izrekama. Kao najbolji primjer za prisutne ideje u bunjevačkim narodnim poslovicama i izrekama, koje se nalaze u određujućim i nosivim temeljima duha epohe, kao što je par excellence kršćanstvo, može nam poslužiti predstava ideje Boga u njima. Naime, kako smo utvrdili na osnovu provedene analize u našoj jednoj ranijoj, a ovdje navedenoj, radnji *Problemi i narav utemeljenja morala u bunjevačkim narodnim poslovicama i izrekama*, Bog se u narodnoj mudrosti "otkriva kao biće koje je (a.) svemoćno u odnosu na čovjeka; kao takvo ono je (b.) darivatelj mogućnosti ostvarenja čovjeka, te je na koncu i (3.) 'nagraditelj' čovjekovih postupaka".¹⁶ Dakle, svi oni aspekti ideje Boga koje ima jedno razvijeno kršćansko-etičko učenje, sadržani su, istina u jednoj nerazvijenoj formi, i u bunjevačkim narodnim poslovicama i izrekama.¹⁷

3. Naznaka o sapijencijalnim knjigama Biblije

Općenito se u biblijskim znanostima smatra da mudrosna sadržina biblijskih knjiga Starog Zavjeta, osobito sapijencijalnih knjiga, nije izvorni plod izraelskoga naroda, nego su to književni proizvodi jednog tada šireg mudrosnog gibanja koji se "uklapa u opći okvir starog Bliskog istoka"¹⁸ toga vremena. Naime, uz sadržaj iz Biblije koji, istina u aluzijama, upućuju na autore koji su bili pripadnici drugih naroda,¹⁹ ovaj stav podu-

¹⁶ Vidi o tome šire u navedenoj radnji *Problemi i narav utemeljenja morala u bunjevačkim narodnim poslovicama i izrekama*, str. 366.

¹⁷ Naravno, ovim ne tvrdimo da utjecaji i iz drugih učenja nisu prisutni u bunjevačkim narodnim poslovicama i izrekama, a onda i narodnim pripovijetkama. Štoviše, u nekim se poslovicama nalaze ili kriju ideje iz dijametralno suprotnog, poganskog pogleda na svijet (vidi, npr. one koje su prisutne u knjizi erotskih narodnih pripovjedaka Balinta VUJKOVA, *Mrsne pripovitke*, NIO "Subotilčke novine", Subotica 1990., urednik Milovan Miković). Međutim, detaljniju analizu toga ostavljamo za neku drugu prigodu.

¹⁸ W. HARRINGTON, *Uvod u Stari zavjet*, Kršćanska sadašnjost (KS), Zagreb 1993., str. 272.

¹⁹ Usporedi Jr 49,7, ili Ob 8.

piru i arheološki nalazi. Oni također govore da je prostiranje, usvajanje i razmjena mudrosnih ideja već tada bilo internacionalno, jer su mudrosni spisi, koji su se sastojali od izreka i pouka, "kolali i imali utjecaja i daleko izvan zemlje u kojoj su nastajali".²⁰ Obično su se autori tih mudrih i poučnih poslovice i izreka u to vrijeme nazivali mudracima. Sociološki promatrano, oni su pripadali najvišim društvenim slojevima, to jest bili su visoki činovnici kraljevskih dvorova, kao što su savjetnici, pisari i ljetopisci.

Pa ipak, u starom Izraelu nije se radilo samo o pasivnom primanju tuđih učenja, nego je tadašnja sapijencijalna književnost Izraela bila proizvod i stanovitoga autentičnog mudrosnog pokreta u Izraelu, za čijega se rodočelnika smatra kralj Salomon. Naime, on se smatra čovjekom koji je, s mjesta upravitelja države, "stvorio ozračje u kojem je mudrost mogla cvjetati".²¹ Isto tako, sama narav u tom ozračju stvorene mudrosne književnosti imala je prilično autentičnih crta, tako da će ih neki autori smatrati tipično izraelskom mudrosnom književnošću. Naravno, najsnažniji biljeg izvornosti davat će dvije ideje iz religijskoga učenja Izraelaca: predodžba o postojanju jednoga Boga, i narav njegova odnosa spram ljudima, koja je znala, barem tako bilježi Biblija, biti i posve okrutna.²²

Po uvriježenoj razdiobi biblijskih znanosti, starozavjetni dio Biblije, kojega čine 46 knjiga, dijeli se u pet cjelina,²³ od kojih se jedna naziva mudrosne ili sapijencijalne²⁴ knjige. Ovaj dio sadržava sljedeće biblijske knjige: *Job*, *Mudre izreke*, *Propovjednik*, *Pjesma nad pjesmama*, *Knjiga mudrosti* i *Knjiga Sirahova*. Odijeljene ili zasebne, svaka od ovih posljednjih ima vlastitu burnu mijenu u povijesti, jer je za sve karakteristično da nisu nastale odjednom, niti su plod jednoga određenog autora.²⁵ Obično se

²⁰ W. HARRINGTON, *Uvod u Stari zavjet*, str. 272. Prisutnost ovakvih mudrosnih spisa povijest je zabilježila u starom Egiptu, Babiloniji, Kanaanu, Asiriji, Arameji i Feniciji.

²¹ *Isto*, str. 274.

²² Starozavjetni je Bog, naime, uvelike različit u odnosu na novozavjetnoga, koji je Bog ljubavi, praštanja, milosrdnoga odnosa prema svima, pa i prema grešnicima... U Starome Zavjetu Bog strogo bdi je i sudi, a zna i kažnjavati čovjeka zbog njegovih moralnih prijestupa. I ne samo to, već je, u slučaju Joba, spreman i bez ikakvoga razloga kažnjavati.

²³ Pentateuh ili Petoknjižje, zatim Povijesne knjige, Psalmi, Mudrosne knjige i Proročke knjige.

²⁴ Naziv potječe od latinskog *sapientia* što znači mudrost.

²⁵ Recimo, predaja je sklona nekritički pripisati autorstvo najvećem broju sapijencijalnih knjiga Salomonu (*Mudre izreke*, *Propovjednik*, *Knjiga mudrosti* i *Pjesma nad pjesmama*), što su biblijske znanosti opovrgnule. U Starome Zavjetu Bog strogo bdi je i sudi, a zna i kažnjavati čovjeka zbog njegovih moralnih prijestupa. I ne samo to, već je, u slučaju Joba, spreman i bez ikakvoga razloga kažnjavati.

za vrijeme početka nastajanja pojedinih od ovih knjiga uzima vrijeme kraljevanja Salomona, to jest 10. st. prije Krista (od oko 970. do 931.), a neke su konačan oblik dobile tek u prvoj polovici 1. st. prije Krista.²⁶

Osnovni književni oblik kojim se izražava mudrosna književnost u Starom Zavjetu jest *mašal*.²⁷ Njegov je najjednostavniji i najrašireniji tip "poslovica oblikom distiha, gdje su dva stiha uglavnom paralelna s obzirom na smisao",²⁸ premda se ne mora iscrpljivati samo u tom obliku. Drugim riječima, primjena ovoga književnog oblika u gradnji izraza ne svodi se samo na poslovice i izreke, nego se primjenjuje i u tvorbi himana ili drugih dugačkih pjesama. Određeni takvom formom, izričaji, dakle, ovih iskustava čovjekovih odnosa spram svijetu i životu moraju biti jezgroviti, sažeti i jednostavni.

4. Prisutne ideje u mudrosnim knjigama Starog Zavjeta i bunjevačkoj narodnoj mudrosti²⁹

1.	
Job 1,1	Boj se Boga i zle sriće.
Bio je to čovjek neporočan i pravedan:	
bojao se Boga i klonio zla.	
Job, 1,8	
Čovjek je to neporočan i pravedan,	
boji se Boga i kloni zla.	

²⁶ Tako će se za knjigu *Job* smatrati da je oblik koji je stigao do nas dobila potkraj 5. st., *Mudre izreke* su nastajale od Salomona do u 5. st., *Propovjednik* završni oblik dobiva u drugoj polovici 2. st., *Pjesma nad pjesmama*, u prvoj polovici 4. st., *Knjiga mudrosti* u prvoj polovici 1. st., te *Knjiga Sirahova* u prvoj polovici 2. st. O tome vidi šire u: "Uvodi i napomene uz knjige Starog zavjeta", u: *Biblija, Stari i Novi zavjet*, KS, Zagreb 1990., str. 1202-1215, te Harringtonovo navedeno djelo, str. 271-315.

²⁷ Doslovno značenje ove imenice jest *usporedba*, a riječ je o izvedenici iz glagola koji na hebrejskom znači *postati* ili *biti usporediv s nečim*. No, u praksi prevodenja na hrvatski jezik ustalio se izraz *izreka*.

²⁸ W. HARRINGTON, *nav. dj.*, str. 276.

²⁹ Ovdje ćemo navesti samo one primjere koji imaju skoro identično značenje u oba komparirajuća slučaja. Moguće implicite prisutne ideje, ili samo djelomice zastupljene, nećemo ovdje navoditi. Navodenja dijelove iz Biblije bit će po uobičajenom citiranju biblijskih tekstova: skraćenica knjige, glava i redak. Inače, sve navode u radnji iz Biblije donosimo prema prijevodu i izdanju zagrebačke *Stvarnosti i Kršćanske sadašnjosti*.

2. Job 1,21 Go izadoh iz krila majčina, go ću se onamo i vratiti.	Goli smo na ovaj svijet došli, goli ćemo i otići.
3. Job 1,21 Jahve dao, Jahve oduzeo.	Bog dao, Bog uzo.
4. Job 4,8 Nesrećom tko ore, i nevolju sije, nju će i požeti. Izr 22,8 Tko sije nepravdu, žanje nesreću.	Ko nepravdu sije, muke žanje. ³⁰
5. Job 5,2 Budalu njegov bijes ubija.	U bisa ni pameti, do bisa ni asne.
6. Job 7,15 Kamo sreće da mi se zadavit! Smrt mi je od patnju mojih draža. Sir 30,17 Bolja je smrt, nego gorak život i počinak vječni, nego trajna bolest.	Bolje je umrit, nego umirat.
7. Job 13,5 Kada biste bar znali šutjeti, mudrost biste svoju pokazali!	Ko pametno ćuti, mudro divani.
8. Job 28,18 Bolje je steći Mudrost no biserje. Izr 3,15 Skupocijenija je (mudrost) od bi- sera. Izr 8,11 Jer mudrost je vrednija od biserja.	Mudrost je skuplja od bisera.

³⁰ Ovdje samo napominjemo da su prisutne kod Bunjevaca bile i ove izreke: *Ko zlo traži, zlo će ga snać te Ko zlo čini, nek se dobru ne nada.*

9. Job 32,9 Dob poodmakla ne daje mudrosti.	Čovik uči dok je živ, a lud umre.
10. Job 34,11 Te on čovjeka plaća po djelima, daje svakom po njegovu vladanju.	Bog nikom dužan ne ostane. (!)
11. Prop 1,18 Mnogo mudrosti – mnogo jada: što više znanja, to više boli.	Mnogo znao, mnogo i patio.
12. Prop 5,9 Tko novce ljubi, nikad dosta nema; tko bogatstvo ljubi nikad mu dosta probitka.	Bogatstvo je ko morska voda: što je više piješ, sve si žedniji.
13. Prop 10,8 Tko jamu kopa, u nju pada.	Ko drugom jamu kopa, sam u nju pada.
14. Prop 1,9 Što je bilo, opet će biti, i što se činilo, opet će se činiti, i nema ništa novo pod suncem.	Ničeg novog pod kapom nebeskom.
15. Izr 10,1 Mudar sin veseli oca a lud je sin žalost majci svojoj.	Mudar sin je radost svoga oca, a lud sin je žalost majke svoje.
16. Izr 12,25 Briga u srcu pritiskuje čovjeka, a blaga riječ veseli ga.	Briga srce čovika strovali, lipa rič razgali.
17. Izr 20,11 I dijete se poznaje po onome što čini.	Čovik se po dilu poznaje.

18. Sir 1,23 Strpljiv čovjek podnosi do u pravi čas, a na kraju uživa radost.	Strpljen, spašen.
19. Sir 1,30 Ne uznosi se, da ne padneš.	Ko visoko leti, nisko pada.
20. Sir 4,29 Ne budi silovit na jeziku, a lijen i mlitav na djelu.	Ne bi samo jezikom jači.

5. Kratka moralno-etička analiza

Usporednom analizom sadržaja bunjevačkih narodnih pripovijedaka i sapijencijalnih knjiga Starog Zavjeta pronašli smo ukupno 20 istoznačnih ili sličnoznačnih narodnih mudrosti iskazanih u obliku poslovice ili izreke, koje imaju moralno-etičke sadržaje.³¹ Od toga broja najviše je njih, čak 11, zabilježeno u knjizi o *Jobu*, dok su po četiri prisutne u *Propovjedniku* i *Knjizi Sirahovoj*, a sedam u *Mudrim izrekama*. Zanimljivo je i to da se neke mudrosne ideje nalaze na nekoliko mjesta u mudrosnim knjigama Starog Zavjeta i da su iskazane na različite načine, što nismo pronašli u bunjevačkoj narodnoj mudrosti koja je prisutna u narodnim pripovijetkama. Naravno, mudrosne knjige u Bibliji imaju neusporedivo veći obim mudrosnih sadržaja u obliku poslovice i izreka nego što ih imaju bunjevačke narodne pripovijetke - u ovim posljednjima oni se ne koriste često. U tom smislu, može se govoriti o većoj zaokruženosti i cjelovitosti slike svijeta koja postoji u sapijencijalnim knjigama, za razliku od one koja se da nazrijeti kroz mudrosne sadržaje koji su poprilično raritetni u bunjevačkim narodnim pripovijetkama. U tom smislu, mi ćemo iz jednoga moral-

³¹ Napominjemo da nam u radnji nije bio cilj utvrditi točan broj prisutnih poslovice i izreka u bunjevačkim narodnim pripovijetkama, koje je sakupio i obradio Balinta Vujkova. Isto tako, niti bilo što drugo što bi imalo nekakav primarni kvantificirani rakurs motrenja nije nam bio unaprijed određen cilj. Više nas je, naime, i primarno zanimala kvalitativna ravan ovoga fenomena, utvrđivanje i usporedba tek onih mudrosnih ideja koje su prisutne u bunjevačkim narodnim pripovijetkama i u mudrosnim knjigama Biblije.

no-etičkog rakursa pokušati rekonstruirati dio te slike, interpretirajući zajedničke sadržaje.

Prvo, čini se, po važnosti što nam je primjetiti jest to da smo zabilježili nekoliko poslovice u bunjevačkim narodnim pripovijetkama u kojima su prisutne ideje o ulozi Boga u moralno-etičkom konceptu kršćanstva.³² Prije svega, ona je ovdje prisutna kroz moment straha od Boga ("Boj se Boga i zle sriće"), te Boga kao djelitelja čovjekovih dobara i suditelja čovjekovih djela ("Bog dao, Bog uzo" i "Bog nikom dužan ne ostane"). Konstatacije iz ovih poslovice pripadaju u dio šire predstave o Bogu kao svemoćnom biću, koja je u biti kršćansko-religijska.³³ Njegova je moć spram čovjeku toliko velika da njemu pripada, čak, i neograničena vlast. Naime, svoju vlast nad čovjekom svemoćan Bog ostvaruje kroz dvostrane procese davanja i uzimanja: "Bog dao, Bog uzo", kao što se kaže i u poslovici. Dakle, u njemu je pohranjena moć davanja, kao i suprotna moć, moć uzimanja, a sam kriterij davanja to jest uzimanja u izravnom je odnosu s ostvarenjem moralnih naloga. Pri tomu, davanje i oduzimanje nemaju karakter vremenitosti niti druge neke kontigentnosti, jer on, to jest Bog, "nikom ne ostane dužan".

Stoga se kao razumljiva nadaje i sljedeća posljedica: na temelju se takve predstave Boga kao svemoćnoga, odnos prema njemu od čovjeka gradi na ideji straha: "Boj se Boga i zle sriće." Dodajemo da se sama ideja čovjekova strahopoštovanja spram Svevišnjem biću u kršćanskoj etici uobičajeno razumijeva kao njezin habitualni dio, te predstavlja jedan od temeljnih izvora u čovjeku za moralno djelovanje. Ona se izravno nadovezuje na ideju Boga kao bića koje daje i uzima, kao onoga koji dijeli nagrade i kazne. U kontekstu logike etike, ono ima sljedeće značenje: mora se moralno djelovati iz straha od moguće kazne, koja je u rukama Svemoćnog bića. Zanimljivo je da u bunjevačkoj narodnoj poslovi postoji stanoviti pomak u drugom njezinom dijelu: ne govori se o *otklonu* od zla već je također riječ o potrebi strahovanja od "zle sriće". Na taj način imamo stanoviti pogansko-magijski nadomjestak, jer se u kršćanstvu odnos spram zlu gradi, prije svega, proaktivno: činjenjem dobra i aktivnim izbjegava-

³² O ovome sam opširno pisao u radnji "Kršćanska etička paradigma - narav i aktualna održivost", u: *Habitus*, br. 3-4, Novi Sad, 2001., str. 47-70.

³³ Već se na početku nicejskog *Vjerovanja* iskazuje vjera u "Boga Oca svemogućega", iz čega onda slijedi da je svemoć Božija njegova atributivna sastojina. Pripominjemo uzgred da je Toma Akvinski Božiju svemoć shvaćao kao njegovu imanentnu bit (usp. Toma AKVINSKI, *Quaestiones disputatae de potentia*, q. I, a 2). Inače, pregnantno o Božanskoj moći vidi u: Etienne GILSON, *Uvod u kršćansku filozofiju*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb 1995., str. 98-106

njem zla a ne tek strahom od njega. S druge strane, na to da su u moralu važna djela a ne riječi, ukazuje i zabilježena poslovice: "Ne bi samo jezikom jači."

Moralno-etičke predodžbe o posljedičnosti moralnih radnji jest sljedeći relevantni moralno-etički činitelj koji je zajednički i kojega prepoznajemo u obje svjetonazorske slike. Nju pronalazimo u sljedećim poslovicama koje su prisutne u bunjevačkim narodnim pripovijetkama: "Ko napravdu sije, muke žanje", "Čovik se po dilu poznaje", "Ko drugom jamu kopa, sam u nju pada" i "Ko visoko leti, nisko pada". Ona je dio jedne šire etičke predstave u (ne samo) kršćanskom svjetonazoru, naime o neumitnosti slijeđenja nagrade i kazne nakon izvršenja moralnih radnji. Pri tomu, pravilo koje važi jest sljedeće: Ukoliko moralni subjekt čini tako da ostvaruje pozitivno propisano moralno djelo, utoliko kao posljedica nužno slijedi nagrada za to djelo. Ukoliko je pak drugačije, to jest ukoliko moralni subjekt učini djelo koje je zabranjeno, utoliko kao posljedica slijedi određena kazna.

Naravno, veličina nagrade i kazne nije uvijek jednaka, već se prema ovoj etičkoj predodžbi ona dimenzionira s obzirom na značaj samoga djela. Naime, u kršćanskoj etičkoj paradigmi postoji stanovita hijerarhizacija moralnih prijestupa, od kojih su najveći oni koji imaju status "smrtnog grijeha", što onda prati i srazmjerna visina nagrada ili kazni. Za razliku od magijske slike svijeta, u kršćanstvu vrijedi to da se nagrade i kazne ne moraju očitovati odmah, nego zbog postojanja besmrtnosti čovjekove duše, to se može dogoditi i sa stanovitom odgodom, nakon smrti čovjeka, zapravo, zbrajat će se nagrade i kazne za njegova učinjena djela. No, jasna svijest o tomu izostaje u ovim poslovicama: ovdje se, čini se, više računa na neposredno slijeđenje nagrada i kazni.

S treće strane, zajednička je i sljedeća, inače također vrlo značajna, moralno-etičke pretpostavka. Ona određuje temeljni egzistencijalni postav čovjeka spram životu i govori o prolaznosti vlastitoga života i o mijeni materijalnih dobara, a iskazana je u poslovi: "Goli smo na ovaj svit došli, goli ćemo i otić." Ništa, drugim riječima, doli nastojanja na boljitku naše duhovnosti nije vrijedno stjecanja, jer ništa osim toga čovjek neće baštiniti. Isto tako, o vrijednosti materijalnih dobara govori i sljedeća poslovice: "Bogatstvo je ko morska voda: što je više piješ, sve si žedniji." Drugim riječima, ono prema predodžbi u narodnoj mudrosti nema granicu zasićenja te je kao takva veliki izvor čovjekova nezadovoljstva. Neizravno, pak, na ovaj način podvrgava se grijeh pohlepe. Mjera kao osnov za krjeposno držanje pronađena je i u količini govora: "Ko pametno čuti, mudro divani."

Četvrta stvar koju zatičemo u oba svjetonazora a koja referira na moralno-etičku problematiku jest ideja da se čovjekova moralna zadaća ima ostvariti onim moralnim djelovanjem koje je određeno čovjekovom racionalnošću, to jest njegovim krjeposnim držanjem. To se u narodu imenuje riječju mudrost i za nju će važiti sljedeća moralna prosudba: "Mudrost je skuplja od bisera." Stoga je razumljiva sljedeća poruka iz poslovice: "Mudar sin je radost svog oca, a lud sin je žalost majke svoje." Na mudrost čovjeka vjerojatno treba da, s jedne strane, nuka a, s druge strane, olakšava postizanje istosti životnih situacija u kojima se čovjek nalazi: "Ničeg novog pod kapom nebeskom."

No, mudrost je u čovjeka samo ljudska, te se nadaže i kao breme: ona, naime, osim potencijala za oslobođenje, imanentno sadržava i jedan deficitni moment: "Mnogo znao, mnogo i patio", kaže narod. Drugim riječima, ona je i teret! Isto tako vrijedi da je mudrost tek ne do kraja dosegljiv ideal: "Čovik se uči dok je živ, a lud umre." Vjerojatno se tu krije razlog nenaglenja u ljudskom djelovanju u narodnoj mudrosti. U situacijama kada nije moguće mudro odgovoriti na izazov pred kojim je čovjek, tada se "u pomoć priziva" strpljenje, koje pak također pridonosi spasenju: "Strpljen, spašen." S tim je posredno povezan i bijes kao osnov za moguće nek-rjeposno držanje: "U bisa ni pameti, od bisa ni hasne."

Na kraju ćemo zabilježiti i to da jedan dio prisutnih poslovice govori o opisima moralnoga stanja ili donosi prikaz moralnih situacija. Takve su poslovice: "Briga srce čovika strovali, lipa rič razgali" te "Bolje je umirit, nego umirat."

Jasno je, dakle, kako su nanosi kršćanske slike svijeta prisutni u bunjevačkim narodnim pripovijetkama i u dijelu koji se odnosi na uporabu poslovice i izreka u pripovijednim naracijama. Jedan dio njih izravno svoje podrijetlo vuče iz sapijencijalnih knjiga Starog Zavjeta, to jest mudrosne književnosti staroga Izraela, što je, čini nam se, vrlo zanimljivo otkriće. Čak dvadeset istoznačnih i sličnoznačnih poslovice i izreka pronašli smo u bunjevačkim narodnim pripovijetkama.

Sadržajno pak promatrano, najveći dio izravno je povezan s moralno-etičkom slikom svijeta, pri čemu zabilježene poslovice imaju različite funkcije: od onih koje utemeljuju moralnost čovjeka pa do onih koje sadrže tek opise moralnih situacija, to jest predstavljaju konstatacije. Njezina, pak, osnova jest kršćanska etička paradigma, no ima i stanovitih popoganovljenja. Naravno, ova moralno-etička slika, što smo je ovdje rekonstruirali, nije unutar sebe dovoljno niti razvijena niti koherentna. To se, na koncu, i ne može očekivati od slike svijeta koju nude narodne pripovijetke, jer u njima eksplicitni moralno-etički sadržaji nisu najvažnije narativno sredstvo.

INDICATIONS ON FOLK PROVERBS OF BUNJEVCI AND SAYINGS OF WISDOM BOOKS IN THE BIBLE

Summary

In this essay the author continues his research of folk literature of Bunjevci. His topic this time are proverbs and wisdom sayings of Bunjevci from the aspect of a possible inspiration by similar sayings in wisdom writings of the Bible. He briefly presents wisdom books in the Bible relying on W. Harrington's *Introduction to the Old Testament*, then lists 20 proverbs of Bunjevci with parallel sayings of Job, Proverbs, Ecclesiastes and Sirach. In the proverbs of Bunjevci the concept of God focuses on fear before the Almighty who grants to humans all goods and who will judge them according to their deeds, what would be ethical behavior based on fear and hope for vindication. In such spirituality remuneration and punishment must not be manifested immediately. Some of these proverbs give foundation to certain moral values, others reflect moral situation of humans.